

УДК 338.45(497.1)"1947/1952"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.1.rak.93-119>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 29. 4. 2022.

Прихваћен/Accepted: 23. 3. 2023.

Александар РАКОЊАЦ

Институт за новију историју Србије, Београд

aleksandar.rakonjac90@gmail.com

**Да ли су остварени главни циљеви Петолетке?
Прилог проучавању развоја тешке индустрије у Југославији
(1947–1952)***

Апстракт: Чланак је покушај да се путем темељне анализе необјављених и објављених историјских извора изврши разматрање планова и квантитативних резултата процеса изградње тешке индустрије током спровођења Првог петогодишњег плана у социјалистичкој Југославији. Досадашња истраживања нису понудила прецизне одговоре на ово питање и стога ће се у раду представити нова сазнања овог контроверзног периода економске историје Југославије.

Кључне речи: Југославија, КПЈ, планирање, индустријализација, Први петогодишњи план

Увод: привредно наслеђе и настанак Петолетке

Завршетак Великог рата донео је крупне политичке промене на Балканском полуострву. Преобликовање простора на коме су се током минулих векова сударале и прожимале различите културе добило је нов израз стварањем заједничке државе јужнословенских народа. Новоформирана Краљевина СХС/Југославија је у привредном погледу представљала хетерогено подручје, јер су се разни делови земље пре Великог рата налазили у различитим државама и отуда били део другачијих привредних

---

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

целина.¹ Поред тога што су поједини крајеви били прилагођени привредама суседних држава, између њих је постојала и велика дискрепанција у степену привредног развитка. То је узроковало да Југославија услед таквих историјских околности наследи неусклађену привреду.² У некадашњим аустроугарским покрајинама индустрија је била средње развијена и сачињавала је, пре свега, допунски економски простор привреде Хабзбуршке монархије, док је на простору Краљевине Србије индустрија била слабо развијена и налазила се тек у зачетку.³ Превасходно аграрна према структури становништва, Краљевина Југославија спадала је међу недовољно развијене земље.⁴ Привредни развој није био довољно снажан да би испратио перманентни пораст претежно сеоског становништва, па је незапосленост представљала велики проблем. Упркос појединим успесима Владе Милана Стојадиновића, недовољна инвестициона улагања у индустријализацију током међуратног периода утицала су на скромне домете привреде.⁵

Међусобни однос аграрног и индустријског сектора се, услед отварања „маказа цена“, од средине 20-их година на глобалном нивоу продубљивао у корист индустријских производа. Државна интервенција у изградњи индустрије није следила трендове на светском тржишту, а о томе сведочи структура спољне трговине у којој је увоз финалних индустријских производа убедљиво предњачио над извозом такве робе, док је извоз пољопривредних производа чинио око половине укупног експорта.⁶ Привилеговане заштитне царине и картелисање, као и обиље радне снаге, били су дестимулишући фактори за техничко усавршавање индустрије. Стање из 1938. указује да је на пољу индустријализације мало

1 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, I, (Београд: Nolit, 1988), I/30–32; Смиљана Ђуровић, *Са Теслом у нови век: нова синтеза историје, Изабрани чланци из економске историје Србије и Југославије 1918–1941*, (Београд: Завод за уџбенике, 1997), 58–65; Драган Алексић, *Држава и привреда у Краљевини СХС*, (Београд: ИНИС, 2010), 15–18.

2 Историјски архив Београда (ИАБ), фонд 2821, Легат Влајка Беговића, ф. 6, Кратка анализа услова у старој Југославији и револуција.

3 ИАБ, 2821–7, Развој индустрије Југославије и њена улога у нашој привреди, 1945.

4 Dragutin V. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije*, (Београд: Savremena administracija, 1978), 15–16.

5 Архив Југославије (АЈ), фонд 41, Савезна планска комисија, 146–278, Индустријализација и планско господарство; Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, (Београд: ISI, 1986), 197–276.

6 АЈ, фонд 10, Министарство лаке индустрије Владе ФНРЈ, 1–1, Општа карактеристика односа индустрије и села; АЈ, фонд 83, Збирка Саве Косановића, 2–23, Problems of Industrialization by Nicholas Mirkovich, 1943.

учињено. Тада је на хиљаду становника долазило просечно 901.000 динара индустријског капитала, 22 радника и 63 коњске снаге енергије, те је југословенска краљевина до избијања Другог светског рата остала тржиште јефтине радне снаге и сировина.⁷

Особена хетерогеност, видљива у културолошким разликама и у обрасцима наслеђеним из различитих правних и економских система, била је препрека свеукупној привредној интеграцији прве југословенске државе.⁸ Такво наслеђе било је у промењеним историјским околностима, по завршетку Другог светског рата, тешко бреме за новоуспостављени комунистички режим у Југославији.⁹ Државна политика је од првих поратних дана била усмерена на стварање јединственог економског простора, па се приступило усвајању јединствених правних норми и осмишљавању унисоног институционалног оквира.¹⁰

Идеолошке поставке југословенских комуниста за привредну изградњу земље издвајале су макроекономско планирање као кључну линију на путу ка индустријском друштву.¹¹ Индустријализација и командна улога државе у привреди били су неодвојиви сегменти и кроз њихову синергију требало је остварити рапидно економско јачање земље, без ког није била могућа одбрана државне независности. Југословенско подражавање „совјетског пута“ подразумевало је веће издвајање средстава за инвестирање из националног дохотка, услед ограниченог приступа екстерним изворима финансирања.¹² Прихватање курса убрзане индустријализације тражило је огромна улагања, која су неизоставно морала да доведу до пада животног стандарда.¹³ Међутим, стратегије југословенске индустријализације су и упркос тренутним потешкоћама сматрале да добра кадровска селекција, правилно постављени привредни планови и веће стимулисање изградње тешке индустрије, могу у кратком времену

7 ИАБ, 2821–7, Развој индустрије Југославије и њена улога у нашој привреди, 1945. година.

8 Nikola Čobeljić, *Privreda Jugoslavije, Rast, struktura i funkcionisanje*, (Beograd: Savremena administracija, 1979), 19–28.

9 ИАБ, 2821–7, Историјски услови развитка социјализма у Југославији.

10 АЈ, 41–5–5, Студија о привредној обнови земље, 1945 година.

11 Dušan Čalić, *Planiranje privrede FNRJ*, (Zagreb: Školska knjiga, 1950), 5–15.

12 Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče, Memoari*, I–II, (Beograd: Komunist, 1971), II/39–40.

13 Dušan Čalić, *Izgradnja industrije u FNRJ*, (Zagreb: Naprijed, 1963), 46–47.

савладати велики економски јаз који је Југославију делио од развијених индустријских држава.¹⁴

Прве две послератне године прошле су у сређивању економских прилика, овладавању методама управљања, изградњи структуре новог привредног система и обнови земље.¹⁵ У том периоду спроведени су први експерименти на пољу планирања у привреди, као својеврсна „генерална проба“ пред прелазак на тотално планирање по принципу совјетских петолетки. Пошто је привреда током 1946. требало да буде највећим делом реконструисана, донета је одлука да се усвоји једногодишњи план обнове и производње који би за циљ имао достизање предратног нивоа продукције.¹⁶ Коментаришући поставке плана, министар индустрије и председник савезне планске комисије, Андрија Хебранг, истакао је да план није био социјалистички по својој структури, али да је представљао „први корак“ ка планирању. Главна обележја овог плана била су у томе што је систематизовао индустријску производњу, осигурао рационалније управљање расположивим ресурсима, предузећима и радном снагом. Иако израђен за свега два месеца у најтешњој координацији Савезног и републичких министарстава индустрије, у план су били инкорпорирани прегледи очекиваних финансијских ефеката и неопходних кредита, други сегменти од којих је зависило повећање акумулације, као и преглед потенцијалних извозних могућности.¹⁷

Почетком 1946. године у врху КПЈ повеле су се дискусије око даљих праваца изградње југословенске привреде. Одлучено је да се једним делом постојећи оквирни план ревидира и инвестициона средства пласирају примарно у гране лаке индустрије, чији су се производи услед опште несташице ценовно високо котирани на светском тржишту.¹⁸ Постигнути резултати оквирног плана производње у 1946. задовољили су

14 АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије, Комисија за привреду Централног комитета Савеза комуниста Југославије, XI–1/13, Основни принципи наше индустријске политике и планирања у привреди, II део – Генерална линија наше индустријске политике; Boris Kidrič, *Sabrana dela, Članci i rasprave 1946–1948*, (Beograd: Kultura, 1959), 85–91.

15 АЈ, 507/XI–1/21, Државни привредни план за 1946. годину, Општи принципи планирања.

16 АЈ, фонд 40, Привредни савет Владе ФНРЈ, 2–5, Записник са седнице Привредног савета одржане 18. јула 1946. године.

17 АЈ, 41–2–2, Проблеми у вези са оквирним планом 1946. године.

18 АЈ, фонд 17, Министарство индустрије Владе ФНРЈ, 2–2, Директива министра индустрије А. Хебранга о оквирном плану индустријске производње за 1946. годину, 22. децембар 1945.

очекивања привредних руководилаца и достигнут је ниво од 79% предратне продукције. Лака индустрија остварила је најбоље резултате испунивши тиме задатак који јој је почетком године био намењен.¹⁹ Крајем 1946. и почетком 1947. године приступило се анализи свега што је до тада учињено на пољу економије и закључено је да упркос бројним недостацима постоје чврсте основе да се пређе на следећи ниво привредне изградње.²⁰ Крајем године стекли су се услови за прелазак на тотално планирање по совјетским принципима. Нацрт Првог петогодишњег плана био је највећим делом завршен почетком 1947. године, на основу предратних и током рата од стране немачких стручњака прикупљених сазнања о природним ресурсима Југославије. Први петогодишњи план индустријализације је предвиђао интензивну изградњу тешке индустрије.²¹ Иако у великом делу максималистички постављен, нацрт је постао финална верзија текста Првог петогодишњег плана. План је био у многим сегментима идеалистички замишљен, и више је представљао „заузимање правца“ изградње на дуже стазе, него што је био решење реално оствариво у петогодишњем року.²²

Закон о Првом петогодишњем плану усвојен је у атмосфери пуној еуфорије и великих очекивања, априла 1947. године. Очекивања партијског руководства у погледу достизања крајњих циљева била су превелика, посебно у сегменту изградње објеката тешке индустрије и електропривреде. Иза тих амбициозних планова крила се жеља да се за кратко време превазиђе привредна заосталост и неутралише вековно сиромаштво, а изнад свега тога да се акумулира економска моћ која би постала најснажнији

19 AJ, 41–215–366, Статистички подаци структуре индустријске производње по групама А и Б у 1939. и 1946. години; Борис Кидрич, *Привредни проблеми ФНРЈ*, (Београд: Култура, 1950), 285–291; У производњи је учествовало 4.868 предузећа савезног и републичког значаја, а од ових предузећа држава је газдовала над 88% њих, док је 12% предузећа било у власништву приватних лица (AJ, 41–215–366, Рударство и индустрија Југославије).

20 AJ, 17–6–6, Извештај о раду индустрије у 1946. години.

21 Средином 1946. године Б. Кидрич и Е. Кардељ су на седници Привредног савета иницирали доношење одлуке о даљем правцу изградње индустрије. „Нови курс“ индустријализације ревидирао је совјетски модел који се заснивао на превасходном форсирању црне металургије и металне индустрије, и предложио уједначенија улагања како у све секторе тешке индустрије, тако и у поједине лаке индустрије (*Privredna politika Vlade FNRJ, Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944–1953*, I–IV, priredili Momčilo Zečević i Bogdan Lekić, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995), I/67–72).

22 AJ, 41–3–3, Записник конференције Савезне планске комисије по проблемима Петогодишњег плана, 5. јануар 1947.

гарант државне независности.²³ У склопу поменутих тенденција, базични задатак Петогодишњег плана привредне изградње Југославије био је усмерен на тоталну економску реконструкцију земље, са циљем стварања „велике привреде“.²⁴ Тешка индустрија је, према виђењу југословенских комуниста, имала примаран значај у том процесу.²⁵ Подизање технолошког нивоа свих грана тешке индустрије било је императив, претпоставка без које је било немогуће постићи ефикаснију експлоатацију природних богатстава, остварити већу продуктивност и осигурати динамичнији економски развој.²⁶ Машинизација свих грана привреде постала је једно од најважнијих питања државне економске политике. Тешка индустрија је тиме постала основни елемент у развоју привреде, а државно руководство јој је читавим низом мера давало приоритет, водећи рачуна о кадровима, кредитима, материјалу и девизама.²⁷ Идеја да се прекине с дотадашњом праксом извоза домаћих сировина и увоза финалних производа из иностранства, налазила се у основи нове политике изградње производно заокружене националне привреде.²⁸ Тако су рационализација и реконструкција индустрије, а на првом месту тешке, постале главне полуге модернизације на путу изградње социјализма.²⁹

Усвајањем Закона о Првом петогодишњем плану дефинитивно је отклоњена једна од најважнијих недоумица привредне изградње државе, око које су се током прве половине 1946. године појавила прва размимоилажења у Политбироу ЦК КПЈ.³⁰ Планом је превагу однела концепција

23 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 308, Planska komisija Narodne republike Hrvatske, k. 182, Nacrt predloga Zakona o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede - Narodne republike Hrvatske u godinama 1947-1951, 1947. godina; Кидрич, *Привредни проблеми ФНРЈ*, 7–22.

24 АЈ, 41–138–261, Текст Петогодишњег плана 1947–1951, Општи задаци, 15. април 1947.

25 Nikola Čobeljić i Radmila Stojanović, *Teorija investicionih ciklusa u socijalističkoj privredi*, (Beograd: Savremena administracija, 1966), 126–127.

26 Nikola Čobeljić, *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije*, (Beograd: Nolit, 1959), 53–66.

27 АЈ, фонд 106, Генерална дирекција црне металургије Владе ФНРЈ, 13–24, Подаци о тешкој индустрији, 8. април 1949.

28 АЈ, 41–146–278, Реферат о индустријским центрима Југославије, 28. мај 1945. године.

29 АЈ, фонд 6, Савет за машиноградњу Владе ФНРЈ, 26–27, Задаци Министарства тешке индустрије у Петогодишњем плану, 1947.

30 АЈ, 41–137–260, Петогодишњи план развитака народне привреде Југославије, Његов значај и задаци; Александар Ракоњац, „Почеци привредног планирања у Југославији 1946. године – идеје, организација и институционализација“, *Токови историје* 2/2016, 160.

коју је заступала већина чланова Политбироа окупљена око Јосипа Броза Тита, која је насупрот министрима А. Хебрангу и Сретену Жујовићу сматрала да се у домену економске политике „мора заузети одлучнији курс“ у правцу изградње социјалистичке привреде фаворизовањем тешке индустрије.³¹ Превазилажење наслеђеног несклада између лаке и тешке индустрије требало је остварити већим улагањима, на првом месту у црну и обојену металургију, метало-прерађивачку, машинску, хемијску и електроиндустрију. Изградњом ових базичних индустрија требало је у ближој перспективи подстаћи напредак свих осталих грана привреде, како би се извршило постепено супституисање увоза производа који су до тада набављани у иностранству, а постојале су све природне и економске могућности да се фабрикују у земљи. Тиме је требало створити снажну основу за привредну експанзију, а потом и синхронизован развој свих привредних грана.³²

Кључни циљеви Првог петогодишњег плана индустријализације

Асиметричан историјски развој између различитих делова Југославије довео је до неравномерности у расподели богатства. Услед комуникацијских и природних одлика, северни део земље је у материјалном смислу далеко предњачио у односу на планинама и кланцима испресецан јужни крај државе.³³ Несклад у коме је „индустријски север“ током деценија све више стварао разлику у богатству над „аграрним југом“ требало је смањити остварењем циљева Петолетке. Планским размештањем фабрика у складу с изворима сировина и енергетским капацитетима, специфичностима дате републике и општедржавним потребама, требало је постепено отклањати разлике у привредним потенцијалима између република. Преваходно се имала извршити темељна рационализација усвајањем савремених технолошких процеса и организационих форми, помоћу којих је требало извршити преоријентацију производње првенствено на коришћење сировина којима је земља располагала у довољним количинама.³⁴ Разменом техничко-технолошких сазнања између фабрика из различитих делова земље, производном специјализацијом предузећа,

31 *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ: 11. jun 1945–7. jul 1948*, priređivač Branko Petranović, (Beograd: Arhiv Jugoslavije/Službeni list SRJ, 1995), 148–157, 200.

32 АЈ, 41–137–260, Текст плана индустрије, 9. април 1947.

33 Drago Krndija, *Industrijalizacija Jugoslavije*, (Sarajevo: Ekonomski institut Univerziteta u Sarajevu, 1961), 31–39; Буровић, *Са Теслом у нови век*, 63–65.

34 АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Општи задаци.

увођењем модерне серијске фабрикације, подизањем квалитета производа и активном применом најновијих научних истраживања, планирано је да у 1951. години продуктивност рада буде подигнута за 70% на општедржавном нивоу.³⁵ Ликвидација привредне и техничке заосталости требало је да учврсти и развије нове друштвене односе, а у политичком смислу то је значило осигурати темеље социјализма.³⁶

Годишњи планови у оквиру петогодишњег плана на пољу тешке индустрије предвиђали су различит темпо индустријализације по годинама. Планом је постављен задатак да у 1951. предратни ниво индустријске производње буде петоструко премашен. Повећањем индустријске производње од 394% у односу на 1939. годину, требало је уједно постићи промену привредне структуре земље и смањење зависности од увоза капиталних добара. Стратези привредне изградње Југославије били су свесни да је апсолутна независност од увоза немогућа, па у разматрањима привредне политике није било простора за таква размишљања.³⁷ На то указује настојање југословенске Владе да публикацију Закона о Првом петогодишњем плану добију све државе с којима су постојали трговински односи. Такве потезе подстицале су и друге, пре свега индустријске земље, попут СССР-а, Велике Британије и Чехословачке, које су хтеле да се благовремено упознају с југословенским плановима индустријализације и самим тим антиципирају могуће набавке капиталне опреме.³⁸

Југословенски планери су с освртом на историјска искуства других индустријализованих европских држава закључили да су извори енергије и довољне количине сировина полазне тачке од којих се мора кренути, па су с посебном пажњом разрадили планове брзог развоја рударства, електрификације и металургије.³⁹ Међу енергентима кључну позицију заузимао је угаљ, и производња је након увођења нових метода рада и организације у највећим угљеним басенима требало да у 1951. години достигне

35 АЈ, 41–137–260, Текст плана индустрије.

36 АЈ, 41–137–260, Привредно-политички задаци.

37 АЈ, 41–146–278, Одговори на питања о индустријализацији и развоју индустрије у Југославији.

38 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), 1947, ПА, Југославија, ф. 62, д. 48430, Телеграм југословенског амбасадора у Москви Владимира Поповића Министарству иностраних послова, 12. мај 1947. године; Národní archiv, KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – generální sekretariat, sv. 83, a. j. 625, Materiál o dlouhodobém plánování, Svazek X, dne 10. července 1947.

39 АЈ, фонд 11, Министарство електропривреде Владе ФНРЈ, 5–19, Реферат о петогодишњем електрификационом плану за временски период од почетка 1946. до краја 1950. године.

16.500.000 тона.⁴⁰ Поред угља, нафта и електрична енергија, као изузетно важне покретачке силе савремене привреде, заузеле су истакнуто место у Плану. Подизањем нове рафинерије с уређајем за крековање, имала се производња нафте повећати на 450.000 тона, а укупни капацитети на 500.000 тона.⁴¹ У односу на 1939, електричну енергију је требало произвести четири пута више, тако да на крају Петолетке продукција досегне 4.350 милиона kWh, чиме би се по глави становника остварио скок од 203 kWh у односу на стање пре Другог светског рата. Како би се то постигло била је предвиђена изградња хидроелектрана укупног капацитета 1.100 kWh и термоелектрана 450.000 kW, а истовремено се имало радити на централизацији електроенергетског система изградњом јединствене електроенергетске мреже. Тиме је требало постићи већу ефикасност система снабдевања и омогућити да се вишкови енергије према потребама привреде могу лако транспонирати с једног на други крај земље.⁴²

Подизање енергетских капацитета пратили су планови проширења експлоатације и прераде сировина потребних тешкој индустрији. Развој црне и обојене металургије тиме је добио једно од најзначајнијих места у Првом петогодишњем плану. Према Плану, модернизацијом сектора црне металургије требало је покренути производњу артикала који се до тада нису производили у земљи, увести савремене технолошке процесе који би повећали продуктивност и смањили трошкове продукције. Привредни планери су стога водећу улогу доделили постојећим рударским и металуршким центрима Југославије. Руднике железне руде Љубију и Вареш требало је организационо устројити на модерним основама и спровести механизацију радног процеса, како би производња у 1951. години досегла обим од планираних 1.500.000 тона. Огромне напоре у достизању високих циљева продукције гвожђа требало је да помогне подизање нове железаре у долини реке Босне, код Добоја. Поред тога, усавршавањем производног процеса планирано је повећање производње челичног лива у железари Гуштањ, а нови технолошки процес требало је потом увести у

40 АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Угаљ и прерада угља; АЈ, 41–137–260, Тезе за перспективни план рударства и металургије 1947–1951. године, Угаљ и прерада угља, 9. април 1947.

41 АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Нафта.

42 АЈ, фонд 59, Савет за енергетику и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ, 7–23, Проблематика електрификације ФНРЈ, 12. јул 1950; АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Производња и расподела електричне енергије; АЈ, 41–165–303, План развитка народне привреде, Производња и расподела електричне енергије.

остала црнометалуршка предузећа. У истом периоду производња мангана имала је да достигне ниво од 46.000 тона руде. До краја 1951. године требало је повећати производњу сировог гвожђа на 550.000 тона и сировог челика на 760.000 тона, с тим да максималан капацитет крајем те године буде 730.000 тона сировог гвожђа, и 1.000.000 тона сировог челика.⁴³

Привредни комплекси од највећег значаја у домену обојене металургије били су Бор и Трепча. У Бору је опсежном реконструкцијом рудника до краја 1948. требало достићи ниво производње бакра од 40.000 тона, док је модернизацијом и проширењем рудника и топионица у Трепчи крајем 1951. године планирано достизање продукције олова у висини од 65.000 тона.⁴⁴ Планирана је изградња нове цинкаре капацитета 20.000 тона која би радила на принципу електролизе, а било је предвиђено проширење других рудника олова и цинка. Довршењем фабрике глинице у Стрнишчу и проширењем погона у Лозовцу требало је остварити продукцију глинице од 56.000 тона. Планом је предвиђено подизање алуминијумске индустрије на подручју Мостара, близу великих налазишта боксита у Херцеговини и Далмацији, која би годишње остваривала производњу од 13.000 тона. У сегменту прераде обојених метала, пре свега ваљаних и влачаних производа, планирана је производња једне ваљанице бакра и једне алуминијума укупних капацитета 26.000 тона.⁴⁵

Поред електрификације с електроиндустријом и крупном хемијском индустријом, метална индустрија представљала је полазну тачку индустријализације свих индустријски развијених држава. По угледу на совјетска искуства, Југославија се определила за интензивнија улагања у изградњу метало-прерађивачке и машинске индустрије. Крајњи циљ југословенске привредне политике био је овладавање технологијама производње широке лепезе машинских уређаја помоћу којих би се направио квантни скок продуктивности и тиме брз преображај привреде.⁴⁶ Тако је метална индустрија добила задатак да оствари масовну, серијску производњу разних машина и уређаја, а у првом реду машина алатљика. Примарни циљ ове индустрије био је да омогући механизацију пољопривреде

43 АЈ, 41–137–260, Тезе за перспективни план рударства и металургије 1947–1951. године, Црна металургија; АЈ, 41–140–263, Образложење перспективног плана рударства и металургије, Црна металургија, 24. децембар 1946.

44 АЈ, 41–140–263, Образложење перспективног плана рударства и металургије, Обојена металургија.

45 АЈ, 41–137–260, Тезе за перспективни план рударства и металургије 1947–1951. године, Обојена металургија.

46 АЈ, 6–2–2, Задаци Министарства тешке индустрије у Петогодишњем плану.

производњом пољопривредних и индустријских машина и алата, као и да осигура снабдевање саобраћаја камионима, локомотивама и вагонима. У пројектованом петогодишњем процесу зацртано је усвајање савремених конструкционих принципа у производњи, увођење у већем обиму алуминијума као сировине, провођење типизације производа по фордистичком систему и тиме осигуравање масовне продукције на принципу замењивости појединих делова.⁴⁷ Бржи темпо електрификације требало је да осигура нова фабрика у Љубљани у којој је планирано започињање производње турбина за хидроцентралне. Ради додатне сигурности у снабдевању индустрије и електропривреде имала се обезбедити континуирана производња парних котлова. С друге стране, модернизација пољопривреде, као један од примарних циљева државе, требало је да се спроведе увођењем механизације приликом обраде земље. За остваривање тог задатка било је неопходно постићи производњу у висини од 34.000 тона пољопривредних машина и алата, а планирано је и освајање производње трактора у годишњој серији од 1.500 комада.⁴⁸ Механизацију великих грађевинских радова предвиђених у Петогодишњем плану требало је остварити кроз успостављање производње грађевинских машина у износу од 7.600 тона у 1951. години.⁴⁹

Електроиндустрији је намењена улога снабдевача електрификације, индустрије, рударства и металургије електромоторним погоном, разним електро-уређајима и инсталацијама, док је за потребе

47 АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Метална индустрија; Југословенски планери су предвидели да до краја 1951. године производња алатних машина за обраду метала са и без скидања струготина достигне капацитет од 5.100 тона. Ради испуњења тог задатка требало је изградити једну фабрику лаких машина у Загребу, фабрику средњих машина у Сарајеву и једну фабрику тежих машина у Београду. Конструкција тих машина имала је да се изврши по узору на најсавременија решења у којима је доминирао електрични погон и максимално аутоматизовано управљање. Алатне машине за скидање струготине требало је прилагодити за обраду тврдих режућих метала и развијати их у смеру производње специјализованих машина за масовну производњу и машина за појединачну општу употребу. За осигурање развоја железничког саобраћаја планирано је стварање основе за производњу железничких возила, па је производњу локомотива у 1951. требало установити на 100 комада, производњу путничких и пртљажних вагона на 280, а теретних вагона на 5.500 са резервним капацитетом од 7.000 комада. Фабрици вагона у Краљеву намењен је највећи терет испуњења плана (АЈ, 41–137–260, Текст плана индустрије, Метална индустрија).

48 АЈ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Метална индустрија.

49 АЈ, 41–137–260, Текст плана индустрије, Метална индустрија.

становништва требало производити сијалице, радио-пријемнике, апарате за кућу и други електротехнички материјал. Планом је пројектовано да се укупна продукција електро-машина у 1951. повећа на 135.000 kW, односно тридесет један пут више него 1939. године. Успостављање производње генератора, специјалних рударских машина заштићених против буктавих плинова и постизање продукције трансформатора од 360.000 kVa у 1951. години, били су важни петогодишњи циљеви електроиндустрије.⁵⁰ Задаци хемијске индустрије у току петогодишњег плана састојали су се у обезбеђивању хемизације пољопривреде, осигурању потреба других привредних грана, повећању одбрамбене способности државе и задовољењу потреба широке потрошње. У том настојању требало је створити нове гране индустрије органских и анорганских производа на бази синтезе и коришћења домаћих сировина и отпадних продуката, уз примену модерних технолошких метода у фабрикационим процесима. Тако је за осигурање пољопривреде вештачким ђубривима планирано повећање производње супер-фосфата у 1951. години на 200.000 тона, калцијумовог цијанамида на 80.000 тона, азотних ђубрива и других азотних једињења на 110.000 тона. Ради осигурања производње суперфосфата, плавог камена, хромних соли, за потребе електролизе и осталих грана хемијске индустрије требало је 1951. произвести 92.000 тона сумпорне киселине. Повећањем производње калцијум-карбида на 126.000 тона у 1951. години,

---

50 AJ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Електроиндустрија; У електроиндустрији је посебна пажња била посвећена производњи изолационог материјала, и то најширом применом вештачких пластичних маса. Освајање и проширење фабрикације порцеланских изолатора за високи напон и постизање производње од 3.000 тона требало је извршити до краја 1951. године, а у производњи ниско напонских изолатора прећи с порцелана на употребу нових погодних материјала. С друге стране, у продукцији инсталационог материјала, заменом изолационих цеви и применом новог материјала и метода, имала се омогућити знатно бржа и јефтинија уградња и кроз то појефтинјење кућних електричних инсталација. Због потребе стварања од увоза независног извора снабдевања електрификације и изградње телекомуникационе мреже, предвиђено је покретање производње оловних каблова на подручју Београда и достизање производње до 1951. године у висини од 10.000 тона. Изградњом домаће фабрике требало је спољној трговини ставити на располагање део финалних производа велике вредности, у циљу побољшања структуре извоза. Поред овога, планом је зацртано повећање производње сијалица у 1951. години на 7.800.000 комада, односно 6,5 пута у поређењу са 1939. годином, као и припрема фабрикације луминисцентних расветних тела. За потребе становништва требало је успоставити производњу радио пријемника и до краја спровођења плана осигурати годишњу производњу од 150.000 комада (AJ, 41–137–260, Текст плана индустрије, Електроиндустрија).

требало је обезбедити производњу пластичних маса и калцијум цијанамида као вештачког ђубрива за пољопривреду. Повећањем производње амонијачне соде на 50.000 тона требало је повећати продукцију у индустрији сапуна, текстила и стакла. За потребе производње целулозе, вискозе, сапуна, мерцеризирање памука, бојадисање тканина и за органске синтезе, требало је повећати производњу каустичне соде на 35.000.⁵¹ Гигантски грађевински пројекти Првог петогодишњег плана стављали су пред грађевинску индустрију задатак масовне продукције грађевинског материјала. Велики прилив радне снаге са села у градове, који се очекивао услед планиране убрзане индустријализације, стављао је на дневни ред решавање питања мањка стамбеног фонда. Стога је требало створити технолошку основу за организовану индустријску производњу стамбених објеката по систему префабрикованих грађевинских елемената. У ту сврху требало је повећати продукцију вештачких плоча и осигурати 1951. године производњу монтажних стамбених објеката од 460.000 m² покривене површине. Уз то је предвиђено повећање производње цемента до краја спровођења плана на 1.900.000 тона. Увођење индустријских метода у грађевинарство требало је заокружити започињањем продукције бетонских префабриката, с употребом челика велике чврстоће, а за потребе изградње електрификационе и телекомуникационе мреже требало је осигурати продукцију армирано-бетонских стубова.⁵²

Поменути планови грана тешке индустрије чинили су окосницу Петолетке и инвестиционим плановима добили су приоритет. Поред нерешених проблема финансирања пројеката и оспособљавања кадрова, план ни у сегменту који се тицао набавке капиталне опреме није био чврсто постављен. У њега су уткана очекивања југословенског руководства у неупитну помоћ СССР-а и осталих савезничких земаља „народне демократије“, а да притом нису детаљније проучене могућности набавке на тржиштима западног дела света. План набавке опреме није предвидео алтернативна решења и тиме је суштински представљао опасност по остварење кључних циљева Петолетке.⁵³

51 AJ, 41–138–261, Текст петогодишњег плана 1947–1951, Хемијска индустрија.

52 AJ, 41–137–260, Текст плана индустрије, Индустрија цемента, грађевинског материјала и стакла.

53 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZVČR), Politické zprávy 1918–1977, Jugoslávie, Bělehrad, 1947, Předseda plánovací komise A. Hebrang. Nedostatky při výchově pracovních kádrů v souvislosti s Pětiletkou FLRJ, dne 23. července 1947.

Шта је постигнуто до 1952.

Градитељски ентузијазам је 1947. године био на врхунцу и допринео је да се широм земље започне с изградњом великог броја пројеката.⁵⁴ Крајем те године производња у готово свим секторима привреде, изузев пољопривреде, превазишла је предратну.⁵⁵ Инвестициони уговори са СССР-ом, Чехословачком и Пољском, иако се нису испуњавали жељеним током, уливали су наду југословенском руководству да ће се питање индустријализације повољно решити до краја спровођења Петолетке.⁵⁶ Међутим, почетак 1948. године преокренуо је ситуацију у корену. Прекид преговора у Москви био је сигнал да се у позадини спрема промена политике према Југославији.⁵⁷ Самостални иступи Југославије какви су били слање војних јединица у Албанију, помоћ грчким партизанима и иницијатива по питању Балканске федерације, разгневили су Стаљина и руководство у Москви.⁵⁸ Крајем марта, критички интонирано писмо стигло је из Кремља на адресу ЦК КПЈ, а током наредних месеци међусобни односи пали су на најнижи ниво.⁵⁹ Резолуција Информбироа од 28. јуна била је кулминација прогресивног заоштравања односа из претходних неколико месеци, а после њеног обнародовања једна по једна

54 Arhiv Republike Slovenije (SI AS), Osebna zbirka Borisa Kidriča, 1522–2–1, O vezanim cenama, 15. februar 1948; Branko Horvat, *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije. Problemi, teorije, ostvarenja, propusti*, (Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1970), 9–11.

55 *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1988), 195–266.

56 AJ, фонд 836, Кабинет маршала Југославије (КМЈ), III–2–д/19, Извештај о међународним економско-трговинским односима ФНРЈ у периоду од 1948. до I полугођа 1952. године, Београд, 5. август 1952.

57 Momir Ninković, „Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948. godinu“, *Istorija 20. veka 2/2018*, 117–135.

58 Leonid Gibianskii, „The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform“, *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, ed. Norman Naimark and Leonid Gibianskii, (Boulder: WestviewPress, 1997), 295–303.

59 AJ, фонд 507, Савез комуниста Југославије, Комисија за међународне односе и везе Централног Комитета Савеза комуниста Југославије, СССР, IX–119/I–1, Писмо ЦК СКП(б) Централном Комитету КПЈ, 27. март 1948; Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka J.V. Staljina*, (Beograd: Rad, 1978), 93–133; Branko Pribičević, *Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma*, (Beograd: Komunist, 1972), 5–60; Бранко Петрановић и Сава Даутовић, *Велика шизма, четрдесетосма*, (Подгорица: ЦИД, 1999), 5–113; Hamilton Fish Armstrong, *Tito and Goliath*, (New York: The Macmillan Co, 1951), 47–79; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita, Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, (Zagreb; Globus, 1990), 119–141; Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja, Sukob KPJ i Informbira*, (Beograd: Institut za međunarodnu privredu i politiku, 1975), 71–95.

држава „народне демократије“ почела је постепено да суспендује сваки вид сарадње. Суштински прекид економских односа десио се почетком 1949, док је формални раскид односа уследио у јесен исте године.⁶⁰

Деликатна ситуација у којој се Југославија нашла увођењем економске блокаде ставила је државно руководство у незавидан положај. Једина алтернатива за извлачење земље из претећег економског колапса било је окретање идеолошки супротстављеном западном блоку држава, које су предводиле САД и Велика Британија. Комплексност таквог подухвата, поред политичких изазова, била је повезана с недовољним познавањем механизма трговинске размене и нарастајућим променама на светском тржишту. Примарни задатак југословенског руководства био је да обезбеди куповину капиталне опреме неопходне за реализацију најважнијих пројеката Првог петогодишњег плана, набавку сировина за несметан рад индустрије и сигуран пласман артикала намењених извозу, ради прибављања девизних средстава без којих није било могуће извршити део набавки у иностранству.⁶¹ Брзо решавање поменутих задатака било је изнуђено све јачим притисцима са Истока. У таквим околностима, Југославија је за релативно кратко време успела, захваљујући пре свега позитивном односу Вашингтона и Лондона, да преоријентише спољну трговину на западна тржишта. Тиме је пробијена економска блокада коју је Москва наметнула с циљем рушења Титовог режима. Новоуспостављени трговински споразуми с индустријски развијеним земљама западне хемисфере омогућили су преко потребне услове за проширење економских односа и робне размене.⁶²

На унутрашњем плану државно руководство је током 1950. године било принуђено да због недостатка инвестиционих средстава ревидира

60 ДАМСПРС, 1950, ПА, Југославија, ф. 47, д. 4306, Раскид уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између ФНРЈ и СССР и земаља „народне демократије“, 7. јануара 1950; Central Intelligence Agency Records Search Tool (CREST), GCIAR, CIA-RDP80-00809A000700070149-8, Yugoslav Foreign trade in 1949 and 1950, june 25, 1952.

61 Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV, Document 725, The Chargé in Yugoslavia (Reams) to the Secretary of State, Belgrade, September 15, 1948.

62 National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 59, Central Decimal Files (CDF), box 5330, 868.00/2–2751, Yugoslavia: Annual Economic Review for 1950, February 27, 1951 (Захватио бих драгом пријатељу и колеги др Јовану Чавошком на уступљеним документима из Националног архива САД у Вашингтону); АЈ, КМЈ, III–2–д/19.

план индустријализације.⁶³ Тада је одлучено да се сузи фронт изградње и максимум средстава уложи у пројекте „кључне капиталне изградње“.⁶⁴ Почетком 1951. године оба дома Народне скупштине изгласала су продужење спровођења Петолетке за једну годину, чиме је индустрија добила додатно време да испуни зацртане циљеве.⁶⁵

Резултати производње остварени током 1951. и 1952. године најбоље говоре о постигнућима у изградњи тешке индустрије. У области црне металургије учињени су велики напори да се савладају све потешкоће. У односу на квоте којима је баратао Петогодишњи план, произведено је 45% предвиђене количине руде гвожђа, 49,6% сировог гвожђа, 67,8% челика, 85% феролегура, 52,6% ваљаних производа, 28,3% манганове руде. Иако није остварено оно што је планом црне металургије било предвиђено, у односу на резултате из 1939. године руде гвожђа је продукковано 10,3% више, сировог гвожђа 170%, челика 119%, феролегура 5,9%, ваљаних производа 64% и манганове руде 225% више. Нереализовани инвестициони уговори са СССР-ом и Чехословачком, скупоћа капиталне опреме и потешкоће око набавке, што због високих цена, што због забране извоза технологије са запада на исток, последично су утицали на изостанак резултата у домену изградње Петогодишњим планом пројектованих објеката црне металургије.⁶⁶

63 Svetozar Vukmanović Tempo, *Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948–1958)*, *Izabrani govori i članci*, (Београд: Рад, 1964), 9.

64 Tempo, *Revolucija koja teče*, II/122–123; Изградња кључних објеката имала је да оствари ревидирани, а потом и допуњени план индустријализације и електрификације, тако да је у односу на 1950. годину производњу код електроенергије требало повећати за 67%, код продукције и прераде угља 64%, прераде нафте 54%, производње црне металургије 180%, обојене металургије 161%, неметала 136%, електроиндустрије 116%, великохемијске индустрије 46% итд. То су у првом реду били објекти тешке индустрије, чије је довршење услед раскида инвестиционих уговора од стране земаља ИБ-а доведено у питање. Овај Програм није се поклапао с програмом изградње Петогодишњег плана, јер је у условима економске блокаде са Истока и повећаних издвајања за одбрану, широки фронт инвестиција скраћен и средства су највећим делом усмеравана у бржу изградњу објеката црне металургије и машиноградње. Стога је код осталих грана инвестициона делатност сведена на неопходни минимум. По обиму инвестиција металуршка индустрија била је на другом месту, одмах иза енергетике. Циљ капиталне изградње код ових грана индустрије био је да се развије сировинска база метало-прерађивачке и електро индустрије (АЈ, фонд 837, Кабинет председника републике (КПР), III–А–1–ц, Инвестициона политика, 9. август 1952.).

65 *Народна скупштина ФНРЈ, Стенографске белешке Другог редовног заседања Савезног већа и Већа народа (27–29. децембра 1950)*, (Београд: Президијум Народне скупштине ФНРЈ, 1951), 151.

66 *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, (Београд: Službeni list FNRJ, 1955), 157–158.

Комплексност развоја обојене као и црне металургије изискивала је дугорочна улагања. У обојену металургију уложено је знатно мање средстава, али су сразмерно инвестираном постигнућа била већа него код црне металургије. Производња бакра према Првом петогодишњем плану остварена је с 80%, електролитског бакра с 59,4%, олова 103,4%, цинка 72,3%, алуминијума 21,7%, ваљаних и пресованих производа 30,8%, ватросталног материјала 43% и сировог магнезита 57,7%. У односу на стање пре рата, само је продукција блистер бакра била мања за 24%, док је електролитског бакра произведено 78% више, а остварена су повећања у производњи олова за 510%, цинка 194%, алуминијума 59%, ваљаних и пресованих производа 38%, ватросталног материјала 344% и сировог магнезита 173%. Постепено активирање појединих објеката, који су се налазили у завршној фази изградње, очекивано је током 1953. и 1954. године, па су тако ефекти спровођења Плана имали да дођу до пуног изражаја тек средином педесетих.⁶⁷

Метална индустрија и машиноградња су током шест година спровођења Петогодишњег плана оствариле половичне резултате. Продукција појединих машина и уређаја је подбацила, продукција других била је осредња, док је производња трећих надмашила очекивања. Разлози за шаролик резултат налазили су се у радикалној преоријентацији продукције, јер је донета одлука да се расположива средства инвестирају у неколико кључних подграна ових индустрија. С тим у вези, дошло је до ликвидације плана производње локомотива, индустријских локомотива, вагонета и путничких вагона. На другој страни, продукција машина за прераду метала без скидања струготине испунила је план производње, док је у сегменту машина и уређаја за разне делове индустрије план премашен за близу 50%. У производњи грађевинских и пољопривредних машина, остварена је свега једна трећина планираног. И поред тога, у укупном збиру, метална и машинска индустрија произвеле су за 164% више него пре Другог светског рата.⁶⁸ Обриси промене технолошке структуре били су уочљиви већ почетком 50-их година. Изградња аутомобилске индустрије играла је битну улогу у том процесу. Огромни људски и материјални ресурси уложени су у њено подизање, а посебно важни потези били су ангажовање страних стручњака и куповина лиценци. Упркос огромним напорима, оно што је планирано 1947. године није остварено до краја 1952. године, у погледу производње моторних апарата, а у 1951.

---

67 *Isto.*

68 *Isto*, 158–162.

години произведено је 787 камиона, 840 трактора и 49 тона кугличних лежајева. Међутим, чињеница да је започета серијска продукција трактора и камиона јасно сведочи о успесима прве етапе индустријализације.⁶⁹

Хемијска индустрија је током Првог петогодишњег плана имала успоне и падове. Високи полазни циљеви и нагла преоријентација улагања у друге гране индустрије, оставили су мале шансе да хемијска индустрија изврши задатке. Ипак, искоришћене су све могућности да се унапреде постојећи и подигну нови капацитети. Продукција сумпорне киселине подбацила је у односу на Петогодишњи план за 57,74%, плавог камена за 22,73%, вештачких ђубрива 80,86%, суперфосфата 33%, калцијум-цијанамида 73,75%, осталих азотних гнојива 95,46%, поливинил-хлорида 60%, сапуна 21,43%, калцијум-карбида 68,48%, амонијачне соде 34% и каустичне соде за 41,64%. Ови неуспеси у постизању циљева хемијске индустрије у Првом петогодишњем плану узроковани су у великој мери спољним околностима, насталим после Резолуције ИБ-а. Међутим, пун ефекат изградње није остварен превасходно стога што су многи погони били у завршној фази, и скок продукције био је видљив већ 1953. године. Но, хемијска индустрија успела је да до краја спровођења Петогодишњег плана произведе 64% више него 1939. године, док је, гледајући артикле појединачно, мање него пре рата произведено вештачких гнојива, калцијум-цијанамида и калцијум-карбида.⁷⁰ За разлику од хемијске, електроиндустрија је постигла изванредне резултате у производњи свих врста електроуређаја и проводника. План је у многим сегментима надмашен, а оно што је изнад свега важно истаћи јесте да су на сваком месту постигнућа била боља него 1939. године и да је освојена производња низа нових производа. У свим подгранама електроиндустрије производња је била боља него 1939. године, док је у многим сегментима план био надмашен, а поред тога започета је продукција читавог низа производа. Примера ради, продукција електроротационих машина и трансформатора пребацила је Петогодишњи план за 91% односно 14%. Први пут су у земљи произведена бројила, електронске цеви, трансформатори, радио-пријемници, каблови јаке и слабе струје. Овим су постављени

69 *Isto*, 158; Aleksandar Rakonjac, „Između transfera tehnologija i domaćih rešenja: Izgradnja motorne industrije u Jugoslaviji (1945–1952)“, *Istorija 20. veka* 2/2022, 405–422; Marko Miljković, „Making automobiles in Yugoslavia: Fiat technology in the Crvena Zastava Factory, 1954–1962“, *The Journal of Transport History* 1/2017, 20–25; Ranka Gašić, „Jugoslavenski Detroit“, *Automobilska industrija u Kragujevcu 1953–1991*, (Beograd: ISI, 2017).

70 *Isto*, 159; *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*, 259.

чврсти фундаменти даљем развоју електроиндустрије, у правцу окончања зависности од увоза.⁷¹

У процесу индустријализације, грађевинска и индустрија ватросталног материјала постигле су добре резултате јер су на свим пољима постигнути бољи резултати него 1939. године. Иако су резултати били испод планираних, у погледу најважнијих артикала ствар је стајала на следећи начин: равног стакла произведено је 125% више него пре рата, шупљег стакла 86%, цемента 47%, лаких грађевинских плоча 104 пута више, цигле 45% више, црепа 33%, каустично-печеног магнезита 100%, синтер магнезита 62%, и ватросталног материјала 170% више, а с производњом азбестног влакна се први пут почело после рата. Укупно узевши, биланс је био позитиван, упркос томе што је економска блокада са Истока значајно умањила интензитет изградње и реконструкције предузећа. Поред тога, остварен је значајан напредак у овладавању новим технологијама, чиме је на неки начин надомештан мањи обим продукције традиционалних производа грађевинске индустрије.⁷²

Рударство је током овог периода пролазило кроз честе осцилације у производњи. План је испуњен једино у продукцији олова, која је незнатно пребацила зацртану количину. Позитивни биланси у односу на предратно стање остварени су у продукцији готово свих руда, изузев каменог угља. У експлоатацији лигнита (+224%), земног плина (+13.600%), сирове нафте (+427%), руде хрома (+140%), антимона (+290%) и мангана (+220%), остварени су више него добри резултати. Продукција железне руде (+1%) флукуирала је у том периоду, досежући 1948. године врхунац, да би се 1952. године вратила на предратни ниво. Подбачај је доживела и производња боксита (–19,8%), због испошћености лежишта, док је код руде бакра (+28%) успех био само делимичан, због опадања процента бакра у руди. Упркос неиспуњењу Првог петогодишњег плана у сектору рударства, услед низа објективних потешкоћа и нереално високо постављеног производног циља на крају Петолетке, остаје чињеница да је коначни резултат био у многим сегментима вишеструко бољи него 1939. године.⁷³ С друге стране, електропривреда је прошла кроз истоветан процес. Готово ниједна предвиђена електрана није довршена и пуштена у погон у зацртаном периоду, али је много учињено на ревитализацији

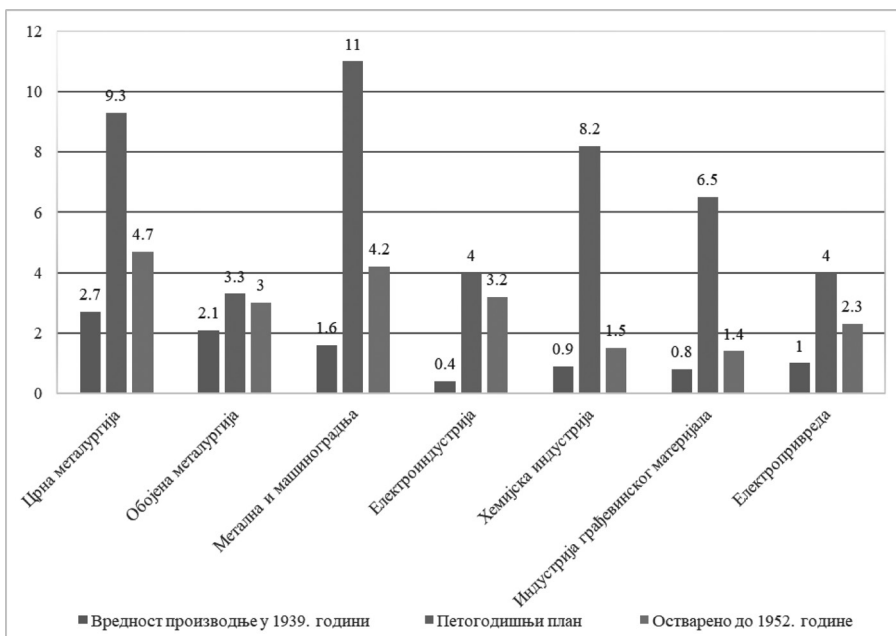
71 *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 159; *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*, 259.

72 *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 158–159.

73 *Isto*, 156–157; *Jugoslavija 1918–1988*, 257.

и реконструкцији постојећих капацитета. Производња електричне енергије је остварила 62% Плана, али је у односу на стање из 1939. године била већа за 130%.⁷⁴

Графикон 1: Постигнућа Првог петогодишњег плана индустријализације Југославије (производња изражена у милијардама динара)

Почетком шесте деценије 20. века напредак југословенске привреде био је видљив у многим сегментима. Привредна структура је благодарећи форсираној индустријализацији постепено почела да губи аграрни карактер. Организационе форме привреде су, у складу с правцем развоја, радикално измењене комплетном реорганизацијом индустрије на модерним основама. Ликвидирани су мали производни погони и стварани велики сложени привредни системи. Иако се број привредних субјеката није повећао у односу на стање пре рата, број радника у индустрији се и поред техничког усавршавања и модернизације удвостручио. Концентрацију производње пратило је увођење серијске фабрикације и боље

74 Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu, 154.

осмишљена подела рада по фордистичким принципима, како би се могао апсорбовати велики број неквалификованих радника махом пристиглих са села. Крајем 1951. године предратна производња металургије и машиноградње надмашена је 3,5 пута, а при томе производња челика два пута, продукција метало-прерађивачке индустрије четири пута и електроиндустрије шест пута, док су капацитети прерађивачке индустрије удвостручени. Савладани су нови технолошки процеси и подигнута предузећа нових производних делатности. Упркос порасту производње, индустријски капацитети нису били потпуно искоришћени због недостатка сировина. Дефицит у платном билансу с иностранством није допуштао набавке већих количина сировина, а базична индустрија још није била довољно изграђена да прерађивачку индустрију обезбеди сировинама. Довршење Програма кључних објеката требало је да одстрани ову диспропорцију.⁷⁵ Упркос великој неизвесности проузрокованој раскидом са Совјетима, изградња тешке индустрије је, иако није испунила захтеве наметнуте Првим петогодишњим планом, реализована углавном успешно, захваљујући активној политици државе. Посматрано у односу на продукцију пре Другог светског рата, постигнут је напредак захваљујући подизању нових и проширењу старих капацитета тешке индустрије. Последње године Прве петолетке, црна металургија произвела је 76% више него последње године пред избијање рата, обојена металургија 45%, индустрија прераде неметала 73%, метална и машинска индустрија 164%, електроиндустрија 702%, хемијска 64% и индустрија грађевинског материјала 77% више. Структура производње у којој доминирају средства за рад (машине, алати, уређаји), чија је годишња производња у истом периоду подигнута за 482%, најбоље сведочи до каквих квалитативних промена је дошло у југословенској тешкој индустрији.⁷⁶

Закључак

До 1952. године знатно је проширен асортиман индустријске производње, а квалитет производа подигнут до нивоа да се постигнуто на тим пољима више није могло упоредити с периодом пре 1949. године. Посебно буран развитак, кроз какав је у том периоду пролазио мали број земаља, имале су машиноградња и електроиндустрија. Ваљало би имати на уму да су у погледу коришћења расположивих капацитета предњачиле управо

75 АЈ, 507/XI–1/91, Неки подаци о развоју наше привреде у односу на стање пре рата, 1952.

76 АЈ, КПП, III–А–1–ц; *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 162.

металопраерађивачка индустрија с 89% искоришћености и електроиндустрија с 87%, а следиле су хемијска с 58% и индустрија грађевинског материјала са 71% искоришћености. Током шест година спровођења Првог петогодишњег плана индустријализације, у индустрију је укупно инвестирано 700 милијарди динара, а од тога је услед притиска СССР-а и његових сателита у периоду од 1948. до 1952. године у војну индустрију уложено 343 милијарде динара или 49% свих инвестиција.⁷⁷ Југославија, и поред огромних улагања и одрицања целе земље, није успела да постигне оно што је прокламовано као циљ Законом о Првом петогодишњем плану априла 1947. године. Међутим, узимајући у обзир економску блокаду наметнуту од држава совјетског лагера, повећане материјалне издатке за одбрану и елементарне непогоде 1950. и 1952. године, перманентним повећањем инвестиционих улагања у индустрију, на првом месту електропривреду и базичну индустрију, држава је успела да постигне значајне резултате у индустријализацији земље.

Резиме

Социјална револуција у Југославији, започета комунистичким успостављањем власти у јеку борби за ослобођење земље у јесен 1944. године, имала је далекосежне последице по све сегменте друштва. Државну структуру су у наредним месецима из пепела подигли југословенски комунисти, који су је, услед недостатка управљачког искуства и због своје јасне идеолошке опредељености, обликовали према узору на Совјетски Савез. Концентришући огромну политичку моћ у својим рукама, руководство Комунистичке партије Југославије је започело свеобухватни процес преобликовања друштва према сопственим замислима. Привреда, као кључни сегмент „новог погледа на свет“, убрзо је постала једна од главних преокупација државног и партијског врха. У домену привреде, једино што од успостављања власти није било довођено у питање била је политика индустријализације земље по систему совјетских петолетки. Стога су сви напори привредних руководиоца били усмерени у правцу превладавања институционалних потешкоћа око усвајања једног општедржавног привредног плана дугорочног развоја земље. До априла 1947. године, када је обнародован Први петогодишњи план индустријализације, учињени су крупни искораци оснивањем и организовањем институција командно-планске

77 АЈ, фонд 522, Лични фонд Мијалка Тодоровића, ф. 81, Повећање производње, Основно питање наше економске политике, 1953.

привреде. Текст Петолетке, који је припремила Савезна планска комисија у сарадњи с Привредним саветом, предвидео је високе циљеве развоја тешке индустрије. Почетни полет је сукобом са СССР-ом 1948. године изгубио на оштрини, али је Комунистичка партија Југославије успела да брзо превазиђе кризу и да већ наредне године пробије совјетску економску блокаду. Процес преоријентације спољне трговине обављен је у сложеним спољнополитичким околностима, а држава је била принуђена да ревидира Петолетку и скрати фронт изградње на објекте од виталног значаја за бржи развој привреде. До краја 1952. године постигнути су крупни успеси. Иако циљеви Првог петогодишњег плана нису остварени, производња је у готово свим гранама тешке индустрије знатно премашила предратну. Продукција низа нових производа, који раније нису продуковани у земљи, сведочи о великом напору целокупне земље да се привредна структура трансформише у кратком року. Резултати остварени током шест година спровођења Првог петогодишњег плана поставили су основу за убрзани раст југословенске привреде 50-их година 20. века.

Sources and Literature

- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky: Fond Politické zprávy 1918–1977
- Arhiv Jugoslavije: Fond 6, Savet za mašinogradnju Vlade FNRJ; Fond 10, Ministarstvo lake industrije; Fond 11, Ministarstvo elektroprivrede Vlade FNRJ; Fond 17, Ministarstvo industrije Vlade FNRJ; Fond 40, Privredni savet Vlade FNRJ; Fond 41, Savezna planska komisija; Fond 59, Savet za energetiku i ekstraktivnu industriju Vlade FNRJ; Fond 83, Zbirka Save Kosanovića; Fond 106, Generalna direkcija crne metalurgije Vlade FNRJ; Fond 522, Lični fond Mijalka Todorovića; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 836, Kabinet maršala Jugoslavije; Fond 837, Kabinet predsednika republike
- Arhiv Republike Slovenije: Fond 1522, Osebna zbirka Borisa Kidriča
- Diplomatski arhiv Ministerstva spoljnih poslova Republike Srbije: Fond Politička arhiva
- Hrvatski državni arhiv. Fond 308, Planska komisija Narodne republike Hrvatske
- Istorijski arhiv Beograda. Fond 2821, Legat Vlajka Begovića
- Národní archiv Praha. Fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – generální sekretariat
- National Archives and Records Administration: Record Group 59
- Central Intelligence Agency Records Search Tool
- Foreign Relations of the United States

- *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1988.
- *Narodna skupština FNRJ, Stenografske beleške Drugog redovnog zasedanja Saveznog veća i Veća naroda (27–29. decembra 1950)*. Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1951. (Cyrillic)
- *Privredna politika Vlade FNRJ, Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944–1953, I–IV*, priredili Momčilo Zečević i Bogdan Lekić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995.
- *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ: 11. jun 1945–7. jul 1948*, priređivač Branko Petranović. Beograd: Arhiv Jugoslavije/Službeni list SRJ, 1995.
- *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*. Beograd: Službeni list FNRJ, 1955.

- Aleksić, Dragan. *Država i privreda u Kraljevini SHS*. Beograd: INIS, 2010. (Cyrillic)
- Armstrong, Hamilton Fish. *Tito and Goliath*. New York: The Macmillan Co, 1951.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita, Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*. Zagreb; Globus, 1990.
- Čalić, Dušan. *Planiranje privrede FNRJ*. Zagreb: Školska knjiga, 1950.
- Čalić, Dušan. *Izgradnja industrije u FNRJ*. Zagreb: Naprijed, 1963.
- Čobeljić, Nikola. *Privreda Jugoslavije, Rast, struktura i funkcionisanje*. Beograd: Savremena administracija, 1979.
- Čobeljić, Nikola. *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1959.
- Čobeljić, Nikola i Radmila Stojanović. *Teorija investicionih ciklusa u socijalističkoj privredi*. Beograd: Savremena administracija, 1966.
- Dedijer, Vladimir. *Izgnubljena bitka J.V. Staljina*. Beograd: Rad, 1978.
- Đurović, Smiljana. *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*. Beograd: ISI, 1986.
- Đurović, Smiljana. *Sa Teslom u novi vek: nova sinteza istorije, Izabrani članci iz ekonomske istorije Srbije i Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1997. (Cyrillic)
- Gibianskii, Leonid. „The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform“. *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949*, ed. Naimark, Norman and Leonid Gibianskii. Boulder: WestviewPress, 1997.
- Gašić, Ranka. „Jugoslovenski Detroit“, *Automobilska industrija u Kragujevcu 1953–1991*. Beograd: ISI, 2017.
- Horvat, Branko. *Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije. Problemi, teorije, ostvarenja, propusti*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1970.
- Kidrič, Boris. *Privredni problemi FNRJ*. Beograd: Kultura, 1950. (Cyrillic)

- Kidrič, Boris. *Sabrana dela, članci i rasprave 1946–1948*. Beograd: Kultura, 1959.
- Krndija, Drago. *Industrijalizacija Jugoslavije*. Sarajevo: Ekonomski institut Univerziteta u Sarajevu, 1961.
- Marsenić, Dragutin V. *Privredni sistem Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija, 1978.
- Miljković, Marko. „Making automobiles in Yugoslavia: Fiat technology in the Crvena Zastava Factory, 1954–1962“. *The Journal of Transport History* 1/2017. DOI: 10.1177/0022526617702158
- Ninković, Momir. „Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948. godinu“. *Istorija 20. veka* 2/2018. DOI: 10.29362/ist20veka.2018.2.nin.117–138
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*. I. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko i Sava Dautović. *Velika šizma, četrdesetosma*. Podgorica: CID, 1999. (Cyrillic)
- Pribičević, Branko. *Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma*. Beograd: Komunist, 1972.
- Rakonjac, Aleksandar. „Između transfera tehnologija i domaćih rešenja: Izgradnja motorne industrije u Jugoslaviji (1945–1952)“. *Istorija 20. veka* 2/2022. DOI: 10.29362/ist20veka.2022.2.rak.405–422
- Rakonjac, Aleksandar. „Počeci privrednog planiranja u Jugoslaviji 1946. godine – ideje, organizacija i institucionalizacija“. *Tokovi istorije* 2/2016. (Cyrilic) DOI: 10.31212/tokovi.2016.2.rak.151–176
- Štrbac, Čedomir. *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja, Sukob KPJ i Informbiroa*. Beograd: Institut za međunarodnu privredu i politiku, 1975.
- Vukmanović, Svetozar Tempo. *Revolucija koja teče, Memoari. I–II*. Beograd: Komunist, 1971.
- Vukmanović, Tempo Svetozar. *Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948–1958), Izabrani govori i članci*. Beograd: Rad, 1964.

Summary

Aleksandar Rakonjac

WHETHER THE MAIN OBJECTIVES OF THE FIRST FIVE-YEAR INDUSTRIALISATION PLAN WERE ACHIEVED? A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF HEAVY INDUSTRY IN YUGOSLAVIA (1947–1952)

Abstract: The article is an attempt to conduct an examination of both plans and results of the establishing of heavy industry during the implementation of the First Five-Year Plan in socialist Yugoslavia, through a detailed analysis of published and unpublished historical sources. Previous studies have not offered precise answers to this question and therefore the paper will present new results of this controversial period of Yugoslav economic history.

Keywords: Yugoslavia, CPY, planning, industrialisation, First Five-Year Plan

The social revolution in Yugoslavia, which began with the establishment of communist government in the midst of the struggle for the liberation of the country in the autumn of 1944, had far-reaching consequences for all segments of society. In the following months, the state structure was raised from the ashes by the Yugoslav communists. Without proper governing experience, but with clear ideological determination, they shaped it according to the model of the Soviet Union. Concentrating enormous political power in their hands, the leadership of the Communist Party of Yugoslavia began a comprehensive process of reshaping society according to its own ideas. The economy, as a key segment of the “new worldview”, soon became one of the main preoccupations of the state and party leadership. In the domain of the economy, the only thing that had not been questioned since the establishment of the government was the policy of industrialization of the country according to the system of Soviet five-year plans. Therefore, all the efforts of economic leaders were directed towards overcoming the institutional difficulties in adopting a nationwide economic plan for the long-term development of the country. By April 1947, when the First Five-Year Industrialization Plan was promulgated, major strides had been made in establishing and organizing institutions of command-planned economy. The text of the Five-Year Plan, prepared by Federal Planning Commission in cooperation with the Economic Council, foresaw

high goals for the development of heavy industry. The initial upswing lost its vigor due to the conflict with the USSR in 1948, but the Communist Party of Yugoslavia managed to quickly overcome the crisis and to break the economic blockade from the East during the following year. The reorientation process of foreign trade was carried out in complex foreign policy circumstances, and the state was forced to revise Petoletka and reshape its ambitions to facilities of vital importance for faster economic development. By the end of 1952, substantial successes had been achieved. Although the goals of the First Five-Year Plan were not achieved, production in almost all branches of heavy industry significantly exceeded the pre-war level. The production of a number of new products that were not previously produced in the country testifies to the great effort of the entire country to transform the economic structure in a short time. Achievements during the six years of implementation of the First Five-Year Plan laid the foundations for the accelerated growth of the Yugoslav economy in the 1950s.